

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

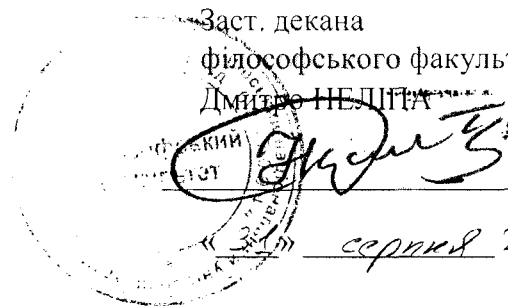
Кафедра теоретичної і практичної філософії

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заст. декана

Філософського факультету

Дмитро НЕЦІТА

«серпень» 2021 року

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ФІЛОСОФІЯ СВІДОМОСТІ**

для студентів

галузь знань
спеціальність
освітній рівень
освітня програма
спеціалізація
вид дисципліни

03 Гуманітарні науки
033 Філософія
перший (бакалаврський)
Філософія
-
дисципліна за вибором

Форма навчання

Навчальний рік

Семестр

Кількість кредитів ECTS

Мова викладання

Форма заключного контролю

денна

2021/2022

VIII

4

українська

залік

Викладачі: Баумейстер А.О., д.ф.н., професор кафедри теоретичної і практичної філософії

Пролонговано: на 2022/2023 н.р. (А.О. Баумейстер) «31» 08 2022 р.

на 202__/202__ н.р. _____ (_____) «__» 202__ р.

Розробник: Баумейстер А.О., д.ф.н., професор кафедри теоретичної і практичної філософії

Затверджено

«27» серпня 2021 р.

Зав. кафедри теоретичної і практичної
філософії

 (Людмила ШАШКОВА)

Протокол № 1 від «27» серпня 2021 р.

Схвалено науково - методичною комісією філософського факультету

Протокол від «31» серпня 2021 року № 2

Голова науково-методичної комісії (Ірина МАСЛІКОВА)

«31» серпня 2021 року

Пролонговано на 2022-2023 н.р. Протокол №2 від 31.08.2022р.

ВСТУП

1. Мета дисципліни: надання знань з проблематики сучасної філософії свідомості та ознайомлення з актуальними філософськими дискусіями навколо природи свідомості, онтології ментального світу та питаннями, пов'язаними з прийняттям рішень, вільного вибору й соціальної взаємодії.

2. Вимоги до вибору навчальної дисципліни:

- 1. Розуміти** специфіку досліджень та дискусій у сучасній філософії свідомості, аналізувати впливові філософські концепції, що пропонують різне тлумачення природи ментального світу та демонструвати навички аргументації у цій сфері сучасного філософського знання. Розуміти особливості й специфіку роботи над головними проблемами в контексті міждисциплінарних досліджень (когнітивні науки, нейронауки, філософія свідомості). Засвоїти головні концептуальні схеми та аргументаційні ресурси у питаннях про природу свідомості й природу волі.
- 2. Вміти** здійснювати аналітичну роботу; збирати та інтерпретувати наукову інформацію, обробляючи основну літературу з філософії свідомості, орієнтуватися у сучасній літературі з тематики філософії свідомості, давати загальну оцінку стану і тенденціям розвитку когнітивних наук і сучасної філософії свідомості.
- 3. Володіти елементарними навичками** розв'язувати задачі та практичні проблеми у процесі навчання; опрацьовувати літературу з сучасної філософії свідомості, розвивати компетенції, які б дозволили студентам, прослухавши курс, долучатися до різних експертних груп і спільнот, в рамках яких обговорюються актуальні практичні питання сьогодення (прийняття рішень, стратегії розвитку освіти, питання, пов'язані з політичними, моральними і правовими практиками).

3. Анотація навчальної дисципліни: дисципліна *Філософія свідомості* належить до переліку обов'язкових навчальних дисциплін та викладається у **8** семестрі бакалаврату. Сьогодні питання, що ставить філософія свідомості, перебувають у центрі найгостріших наукових дискусій. Що таке свідомість? Як існує свідомість (питання про її онтологічний статус)? Як ми можемо пізнавати свідомість? Чи існує свобода волі? Чи маємо ми свободу обирати і чи свідомо ми формуємо власні рішення і цілі? Чи не є свідомість і наше *Я* простими ілюзіями? Сьогодні обговорення цих звучить вкрай актуально й відбувається на перетині багатьох наукових дисциплін (філософія свідомості, нейронауки, дослідження у сфері штучного інтелекту, філософія освіти тощо). Курс складається із кількох тематичних частин. Перша частина присвячена висвітленню таких питань, як природа свідомості й способи її пізнання. Тут головна увага приділяється провідним напрямам сучасної філософії свідомості, які пропонують відповіді в контексті власних методологічних підходів. Насамперед йдеться про різні версії фізикалізму, про функціоналізм, дуалізм властивостей, субстанційний дуалізм, про теорії супервентності і про теорію ідентичності. Друга тематична частина присвячена окремим проблемам філософії свідомості: самосвідомість, особа, свідомість іншого, природа квалій, проблема душі і тіла. Нарешті, третя частина присвячена проблемі свободи волі у сучасній філософії свідомості й дискусіям навколо неї.

Структура курсу: у курсі передбачена 1 змістовна частина. Заняття проводяться у вигляді лекцій, семінарів. Завершується дисципліна **заліком**.

4. Завдання (навчальні цілі) – надати студентам базові знання про фундаментальні поняття, методологічні засади (принципи і методи) філософії свідомості, про специфіку предмета і метода філософії свідомості, про засади критики впливових версій філософії свідомості. Забезпечити формування засадничих знань з філософії свідомості, знань про сучасні

філософські позиції, що репрезентують цей напрям досліджень у сучасних аналітико-філософських студіях.

Дисципліна спрямована на формування наступних програмних компетентностей:

ЗК 2. Здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 5. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.

ЗК 8. Здатність спілкуватися іноземною мовою.

ЗК 10. Здатність працювати автономно.

ЗК 13. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ФК 3. Здатність використовувати в професійній діяльності знання про розвиток основних філософських ідей, учень та напрямків.

ФК 5. Здатність аналізувати сучасні філософські проблеми та вчення.

ФК 9. Здатність застосовувати в професійній діяльності філософські методи і підходи.

ФК 13. Здатність брати участь у наукових та прикладних дослідженнях у галузі філософії.

ФК 14. Здатність брати участь в інтелектуальних дискусіях на засадах діалогу, відкритості й толерантності.

5. Результати навчання:

В результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація 4. автономність та відповідальність)		Методи викладання і навчання	Методи оцінювання	Відсоток у підсумков ій оцінці з дисциплін и
Код	Результат навчання			
	Знати:			
1.1	основні поняття та концептуальні схеми сучасної філософії свідомості, а також головні моделі аргументації у сфері досліджень природи свідомості та волі;	Лекція, семінар	Письмова робота, семінар	5
1.2	методологічні засади (принципи і методи) філософії свідомості; проблематику й головні напрями сучасної аналітичної філософії свідомості;	Лекція, семінар	Письмова робота	5
1.3	зміст головних понять сучасної філософії свідомості: «когнітивні науки і філософія свідомості», «свідомість», «самосвідомість», «ментальна реальність», «філософський бігевіоризм», «фізикалізм», «функціоналізм», «теорія ідентичності», «супервентність», «субстанційний дуалізм», «дуалізм властивостей», «квалія», «сильна і слабка версії штучного інтелекту», «свобода волі»;	Лекція, семінар	Письмова робота, семінар	5

1.4	сучасні дискусії навколо онтологічного статусу свідомості, особи і свободи волі;	Семинар	Семинар, письмова робота	6
1.5	сучасні напрями філософії свідомості.	Семинар	Семинар, письмова робота	5
	Вміти:			
2.1	Виявляти особливості впливових концепцій метафізики свідомості;	Семинари	Письмова робота	5
2.2	аналізувати аргументаційний і доказовий потенціал аргументів провідних представників сучасної філософії свідомості;	Семинари	Письмова робота	10
2.3	демонструвати засвоєння головних схем аргументації у сучасній філософії свідомості;	Семинари	Письмова робота	10
2.4	здійснювати дослідження наукових джерел, спираючись на методологічні засади філософії свідомості;	Семинари	Усні доповіді, дискусії	5
2.5	розуміти специфіку сучасного дискурсу, орієнтуватися в актуальних дискусіях та вміти аналізувати впливові позиції філософії свідомості;	Семинари	Усні доповіді, дискусії	5
2.6	здійснювати експертну оцінку за науковими критеріями;	Самостійна робота	Усні доповіді, дискусії	5
	комунікація:			
3.1	демонструвати здатність до вільної комунікації мовою навчання;	Семинари, самостійна робота	Усні доповіді,	2
3.2	використовувати знання іноземних мов для аналізу інформаційних інтернет-ресурсів, читання новітньої філософської літератури в підготовці до семінарських занять та написання самостійних робіт;	Семинари, самостійна робота	Усні доповіді, дискусії, презентація самостійного дослідження,	2
3.3	презентувати результати проведених міждисциплінарних досліджень та здійсненої самостійної роботи у вигляді доповідей, повідомлень, есе, презентацій, конспектів;	Семинари, самостійна робота	Усні доповіді, дискусії, презентація самостійного дослідження,	2

виявів академічної недоброчесності у сфері професійної діяльності або навчання.		+				+				+				+	
---	--	---	--	--	--	---	--	--	--	---	--	--	--	---	--

7. Схема формування оцінки:

7.1. Форми оцінювання

Контроль знань здійснюється за системою ECTS, яка передбачає дворівневе оцінювання засвоєного матеріалу, зокрема **оцінювання теоретичної підготовки** – результати навчання (знання 1.1 – 1.5), що складає 40% від загальної оцінки та **оцінювання практичної підготовки** – результати навчання (вміння 2.1-2.6); (комунікація 3.1-3.5); (автономність та відповідальність 4.1-4.2), що складає 60% загальної оцінки.

Оцінювання семестрової роботи:

1. **Усна доповідь, доповнення та участь в дискусіях на семінарах:** РН 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 4.2 – 27 / 45 балів
2. **Самостійна робота (написання есе):** РН 1.1, 1.2, 1.4, 1.5, 2.3, 2.4, 2.6, 3.5 – 21 / 35 балів

Семестрову кількість балів формують бали, отримані студентом у процесі засвоєння матеріалу з усього навчального курсу. Загальна оцінка за семестр складається із балів, отриманих за аудиторну роботу (усні доповіді, доповнення та участь в дискусіях на семінарах) та за самостійні роботи (робота з текстами, написання есе). Всі види робіт за семестр мають у підсумку:

- в максимальному вимірі 80 балів
- в мінімальному вимірі 48 балів

У разі відсутності на семінарському занятті студент має відпрацювати завдання на семінар в письмовій формі.

Підсумкова контрольна робота в письмовій формі (міні-дослідження) - РН 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 2.6, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.1, 4.2 – 12 / 20 балів

Підсумкове оцінювання у формі заліку:

Підсумкова кількість балів з дисципліни (максимум 100 балів) визначається як сума балів за систематичну роботу впродовж семестру з урахуванням підсумкової контрольної роботи. Залік виставляється за результатами роботи студента впродовж усього семестру і не передбачає додаткових заходів оцінювання.

Для студентів, які набрали сумарно меншу кількість балів, ніж критичний мінімум – 60 балів, для одержання заліку необхідно обов'язково відпрацювати пропущені теми в письмовій формі та здати/надіслати електронною поштою викладачу, що проводить семінарські заняття.

Таким чином, підсумкова оцінка з дисципліни (мінімум 60, максимум 100 балів) складається із суми кількості балів за семестрову роботу (мінімум 48, максимум 80 балів) та підсумкової контрольної роботи (мінімум 12, максимум 20 балів).

При простому розрахунку отримуємо:

	Семестрова кількість балів	Підсумкова контрольна робота	Підсумкова оцінка з дисципліни
<i>Мінімум</i>	48	12	60
Максимум	80	20	100

7.2 Організація оцінювання:

Семестрова робота		Семестрова кількість балів	
		Min – 48 бали	Max – 80 балів
Аудиторна робота: усна доповідь на семінарі,	До теми: 1 - 11 протягом семестру, згідно з графіком навчальних занять. У разі відсутності студента	«9» x 3 = 27	«9» x 5 = 45

доповнення, участь в дискусіях	на занятті, теми необхідно відпрацювати в письмовому вигляді		
Самостійна робота	Написання есе. Перелік тем: 1) Свідомість і штучний інтелект 2) Що означає «мати свідомість», «бути особою» або мати «Я»? 3) <i>Soul-Body</i> проблема в сучасній філософії свідомості; 4) Свобода волі у світлі сучасних дискусій	«21» x 1 = 21	«35» x 1 = 35
Підсумкова контрольна робота	Міні дослідження	«12» x 1 = 12	«20» x 1 = 20
Підсумкова оцінка дисципліни	3	60	100

Критерії оцінювання:

1. Усна відповідь:

5-4 балів – студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, використовуючи обов’язкову та додаткову літературу;

3-2 бали - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях чи знання в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов’язкову літературу, допущені неточності;

2. Доповнення / дискусія:

2 бал – доповнення змістовне, конструктивно доповнює обговорення теми;

1 бал – доповнення містить інформацію, яка не розширює дискусію.

3. Самостійна робота та її презентація:

35-29 балів студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов’язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність, достовірність, незаангажованість (письмової роботи);

28-20 балів - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов’язкову літературу, демонструє самостійність (письмової роботи). Допускаються несуттєві неточності;

19-11- балів - в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, не спирається на необхідну навчальну літературу, робота містить суттєві неточності;

10-3 балів - не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки в роботі. Демонструє не самостійність у виконанні завдань.

6. Підсумкове міні-дослідження/питання до заліку (2 питання):

20-15 балів студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов’язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність, сформовані протягом вивчення дисципліни навички і вміння;

14-10 балів - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває

зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу, демонструє самостійність та достовірність знань. Допускаються несуттєві неточності;
 9-5 балів - в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, не спирається на необхідну навчальну літературу, робота містить суттєві неточності;
 4-0 балів - не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки в роботі. Демонструє несамостійність у виконанні завдань.

7.3 Шкала відповідності:

Зараховано / Passed	60-100
Не зараховано / Fail	0-59

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	Назва лекції	Кількість годин		
		Лекції	Семінари	Самостійна робота
1.	Філософія свідомості в світлі сучасних дискусій. Що вивчає філософія свідомості. Філософія свідомості і когнітивні науки	2	2	10
2.	Що таке свідомість? Головні властивості ментального. Становлення словника філософії свідомості	2	2	5
3.	Бігевіоризм і дослідження свідомості. Переваги і вади бігевіоризму. Семантичний фізикалізм. Гілберт Райл	2	1	10
4.	Сучасні версії фізикалізму і теорії супервентності	2	2	5
5.	Функціоналізм у сучасній філософії свідомості. Функціоналізм і елімінативізм	2	1	5
6.	Теорія ідентичності у філософії свідомості	2	2	5
7.	Ментальний і фізичний світ: між субстанційним дуалізмом і «дуалізмом властивостей»	2	1	5
8.	Інтенційність, свідомість «іншого», «квалія». «Китайська кімната», «кімната Мері» та інші історії	2	2	8
9.	Самосвідомість. Ким або чим є власне «Я»? Філософія свідомості і нейронауки. Біоетика особи. «Людина» і «особа» в контексті міждисциплінарних дискусій	2	2	10
10.	Штучний інтелект: чи можна симулювати свідомість? Слабка і сильна версії штучного інтелекту	2	2	5
11.	Свобода волі: реальність чи ілюзія?	2	1	10

12.	Підсумкова контрольна робота (міні дослідження)		2	
	ВСЬОГО	22	20	78

Загальний обсяг - **120 год.**, в тому числі:
 Лекцій - **22 год.**
 Семінари - **20 год.**
 Самостійна робота - **78 год.**

Рекомендована література:

1. Балібар Етьєн. Conscience // Європейський словник філософій. Том третій. – К.: Дух і літера, 2013. – С.79-98.
2. Балібар Етьєн. Я // Європейський словник філософій. Том четвертий. – К.: Дух і літера, 2016. - С.344-361.
3. Де Вааль. Мораль без релігії. В пошуках людського у приматів. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018.
4. Інваген Пітер ван. Нарис про свободу волі. – К.: Дух і літера, 2016. – 344 с.
5. Ляйбніц. Монадологія [переклад Павла Бартусяка під редакцією Олега Хоми] // Sententiae. XXVIII (1/2013). – С.151-177.
6. Нагель Томас. Каково быть летучей мышью? // Хофштадтер Даглас, Деннетт Деніел. Глаз разума. – Самара: Бахрах, 2003. – С.349-370.
7. Туар Дені. Entendement // Європейський словник філософій. Том другий. – К.: Дух і літера, 2011. – С.73-78.
8. Уайброу Питер. Мозг: тонкая настройка. Наша жизнь с точки зрения нейронауки. – М.: Альпина, 2016. – 352 с.
9. Чалмерс Девід. Аргумент 1: Логічна можливість зомбі [переклад з англійської А.Леонова] // Філософська думка №5, 2015. – С.60-67.
10. Харарі Ювал Ной. 21 урок для 21 століття. – К.: BookChef, 2018. – 416 с.
11. Philosophy of Mind? – Mind the Gap! Круглий стіл «Філософської думки» (Т.Білоус, А.Богачов, О.Болдирєв, А.Васильченко, В.Кебуладзе, О.Комар, Н.Кочубей, А.Лактіонова, А.Леонов, В.Менжулін, М.Нестерова, Д.Сепетий, О.Солодка) // Філософська думка №2, 2016. – С.6-29.
12. Beckermann Ansgar. Analytische Einführung in die Philosophie des Geistes. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2008. - 534 s.
13. Blackmore Susan. Conversations on Consciousness. - Oxford: Oxford University Press, 2005. – 274 p.
14. Bremer Józef. Wprowadzenie do filozofii umysłu. – Kraków: Wydawnictwo WAM, 2010. – 255 s.
15. Brüntrup Godehard. Das Leib-Seele-Problem. Eine Einführung. Stuttgart: Kohlhammer, 1996. – 160 s.
16. Cockburn David. An Introduction to the Philosophy of Mind. – New York: Palgrave, 2001. – 157 p.
17. Crane Tim. Elements of Mind. An Introduction to the Philosophy of Mind. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 181 p.
18. Gabriel Markus. Ich ist nicht Gehirn. Philosophie des Geistes für das 21. Jahrhundert. – Berlin: Ullstein, 2017. – 350 s.

19. Heinämaa Sara (Ed.). *Consciousness. From Perception to Reflection in the History of Philosophy*. – Dordrecht: Springer, 2007. – 366 p.
20. Koch Christof. *Was ist Bewusstsein? Spektrum der Wissenschaft. - Rätsel Bewusstsein. Wie das Gehirn die Welt erschafft*. - 2.2020.
21. Kobusch Teo. *Christliche Philosophie. Die Entdeckung der Subjektivität*. – Darmstadt: WBG, 2006.
22. Kolenda Konstantin. *Gilbert Ryle (1900-1976) // British Philosophers, 1800-2000*. Edited by Philip Dematteis, Peter Fosl, and Leemon B. McHenry. – Thomson Gale: Detroit, New York, 2002.
23. Liptow Jasper. *Philosophie des Geistes zur Einführung*. – Hamburg: Junius, 2013. – 218 s.
24. Mandik Pete. *This is Philosophy of Mind*. – Oxford: Blackwell, 2014. – 246 p.
25. Metzinger Thomas. *The Ego Tunnel: the science of the mind and the myth of the self*. - New York: Basic Books, 2009.
26. Nagel Thomas. *The Limits of Objectivity. The Tanner Lecture on Human Values*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
27. Nagel Thomas. *Mind and Cosmos. Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature Is Almost Certainly False*. – Oxford: Oxford University Press, 2012.
28. Pink Thomas. *Free Will. A Very Short Introduction*. - Oxford: Oxford University Press, 2004. – 132 p.
29. Ravenscroft Ian. *Philosophy of Mind. A Beginner's Guide*. - Oxford: Oxford University Press, 2005. – 206 p.
30. Ryle Gilbert. *The Concept of Mind*. – London and New York, 2009 (First published 1949).
31. Smith David Woodruff, Thomasson Amie (ed.). *Phenomenology and Philosophy of Mind*. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 322 p.
32. Swinburne Richard. *The Evolution of Soul*. – Oxford: Clarendon Press, 1997. – 360 p.
33. Swinburne Richard. *Mind, Brain, and Free Will*. - Oxford: Oxford University Press, 2013. – 242 p.
34. Tanney Julia. *Rethinking Ryle // Ryle Gilbert. The Concept of Mind*. – London and New York, 2009. - P.IX-LVII.
35. Wegner Daniel. *The Illusion of Conscious Will*. – Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 2002. – 405 p.
36. Wittgenstein Ludwig. *Philosophische Untersuchungen. Philosophical Investigations*. Translated by G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker and Joachim Schulte. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.

Додаткова література:

1. Basile Pierfrancesco, Kiverstein Julian, Phemister Pauline (Ed.). *The Metaphysics of Consciousness*. Royal Institute of Philosophy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 287 p.
2. Bremer Józef (red.). *Przewodnik po kognitywistyze*. - Kraków: Wydawnictwo WAM, 2016. – 784 s.
3. Bridle James. *New Dark Age. Technology and the End of the Future*. – London: Verso, 2018.
4. Feser Edward. *Philosophy of Mind*. - Oxford: One world, 2006. – 267 p.
5. Georgalis Nicholas. *Mind, Language, and Subjectivity. Minimal Content and the Theory of Thought*. – New York and London: Routledge, 2015. – 260 p.
6. Haugeland John. *Having Thought. Essays in the Metaphysics of Mind*. - Cambridge Massachusetts and London: Harvard University Press, 1998. – 390 p.
7. Habermas Jürgen. *Freiheit und Determinismus // Jürgen Habermas. Zwischen Naturalismus und Religion*. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2009. – S.155-186.

8. Kim Jaegwon. Supervenience and Mind. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 377 p.
9. Kim Jaegwon. Essays in the Metaphysics of Mind. - Oxford: Oxford University Press, 2010. – 317 p.
10. Kirk Robert. Mind and Body. – Chesham: Acumen, 2003. – 200 p.
11. McLaughlin Brian P. and Cohen Jonathan (Ed.). Contemporary Debates in Philosophy of Mind. – Oxford: Blackwell, 2007. – 388 p.
12. O'Connor Timothy. Persons and Causes. The Metaphysics of Free Will. - Oxford: Oxford University Press, 2000. – 135 p.
13. O'Hear Anthony (Ed.). Current Issues in Philosophy of Mind. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 405 p.
14. Pereboom Derk. Living Without Free Will. - Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 231 p.
15. Precht Richard David. Tiere denken. Vom Recht der Tiere und den Grenzen der Menschen. – München: Goldmann, 2018. – 507 s.
16. Robinson Howard. The Ontology of the Mental // Michael J. Loux and Dean Zimmerman (Ed.). The Oxford Handbook of Metaphysics. – Oxford: Oxford University Press, 2003. - P.527-555.
17. Schmidhuber Jürgen. Die KI erzählt noch keine Witze, die ich gut finde // P.M. Sonderheft Thema "Künstliche Intelligenz". - 1/2019. – S.8-15. Hamburg, 2019.
18. Strawson Galen. Mental Reality. – Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 2010. – 373 p.
19. Sturma Dieter. Philosophie des Geistes. – Leipzig: Reclam, 2005. - 139 s.
20. Walsh Toby. 2062. The World That AI Made. – La Trobe University Press, 2018 [есть русский перевод: Тоби Уолш. 2062. Время машин. – М.: АСТ, 2019].
21. Weissmahr Béla. Die Wirklichkeit des Geistes. - Stuttgart: Kohlhammer, 2006. – 208 s.

Рекомендовані відео та канали:

1. Виступ Джона Серля TED: <https://youtu.be/eqDgt12m26c>
2. Костянтин Анохін «Свідомість і мозок»: <https://youtu.be/FcdyYZmxyTc>
3. Виступ Деніела Денета на TED: <https://youtu.be/fjbWr3ODbAo>
4. Виступ Девіда Чалмерса на TED: <https://youtu.be/uhRhtFFhNzQ>
5. Канал SRF Kultur (німецькою): <https://www.youtube.com/c/srfkultur/videos>
6. Канал: <https://www.youtube.com/c/MoscowCenterforConsciousnessStudies/videos>
7. Виступ Томаса Метцінгера на TEDxRheinMain: <https://youtu.be/ZFjY1fAcESs>
8. Виступ Томаса Метцінгера на TEDxBarcelona: <https://youtu.be/5ZsDDsel5QI>